

BARBARA KWIATKOWSKA

SZCZĄTKI KOSTNE Z KOŚCIOŁA ŚW. JAKUBA
WE WROCŁAWIU (XIII - XV W.)

Kościół św. Jakuba we Wrocławiu, położony na lewym brzegu Odry, przy obecnym placu Nankera, został ufundowany, jak podają źródła historyczne, przez księcia Henryka II Pobożnego dla sprowadzonych w latach 1234 - 1236 franciszkanów praskich [Czerwiński i in. 1978]. Pierwsza świątynia powstała na założeniach romańskiej bazyliki w latach 1236 - 1240. W 1241 r. w kościele tym pochowano Henryka II Pobożnego, który poniósł śmierć w walce z Tatarami pod Legnicą, a w latach późniejszych na cześć księcia postawiono nagrobek przeniesiony następnie do Muzeum Narodowego we Wrocławiu. Po pożarze, który zniszczył kościół w 1242 r., rozpoczęła się odbudowa trwająca do roku 1256, w którym kościół był konsekrowany. W XV w. kościołowi nadano obecną, gotycką formę [Lasota 1979].

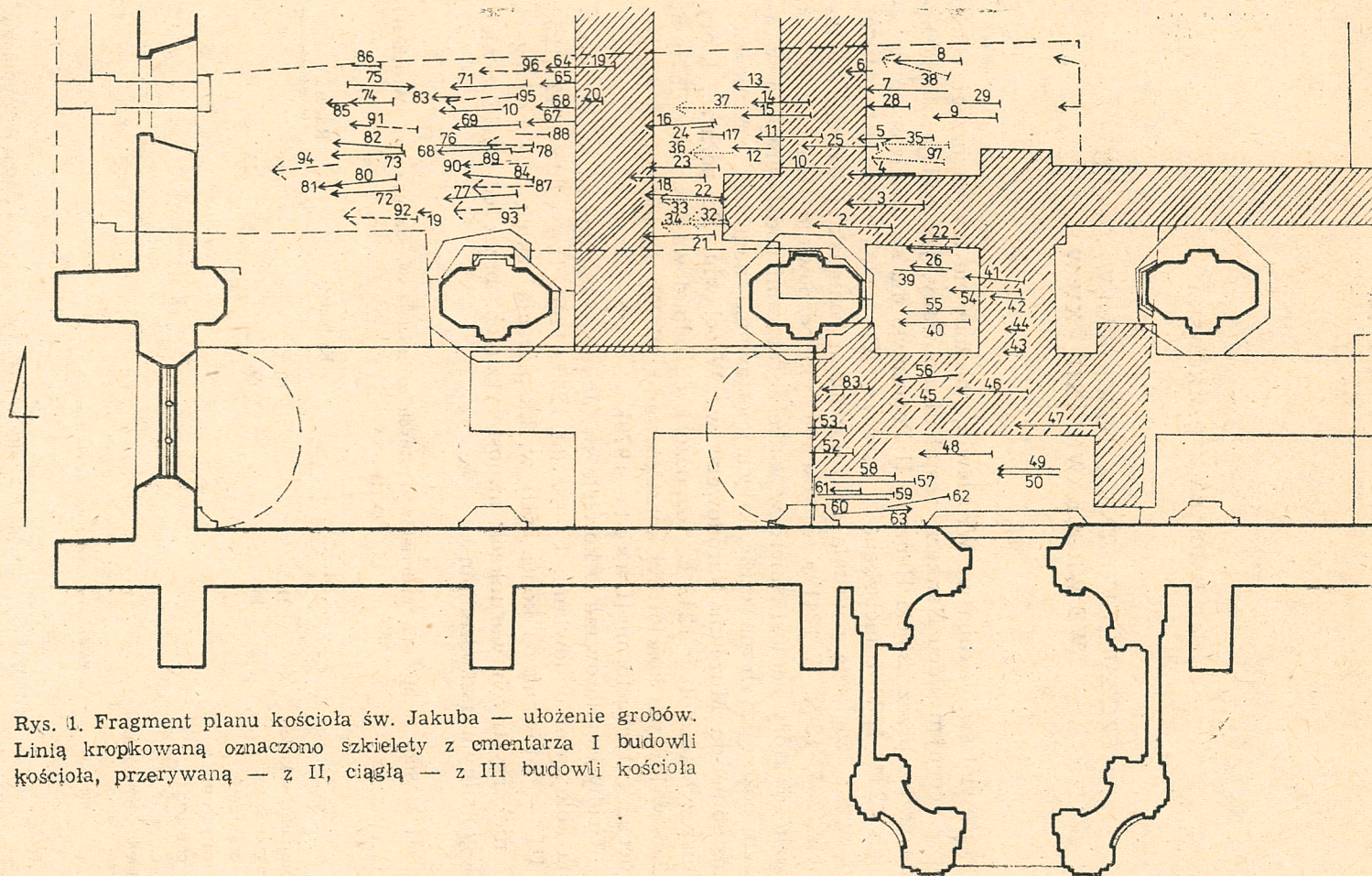
Groby eksplorowane w kościele św. Jakuba związane są ściśle z trzema kolejnymi budowlami: I — z lat 1236 - 1240, II — lata 1242 - 1256 i III — datowaną od końca XIII w. Eksploracja szkieletów przebiegała w niekorzystnych warunkach atmosferycznych, przez co wiele z nich uległo silnym uszkodzeniom*.

Tabela 1. Stan zachowania materiałów kostnych z kościoła św. Jakuba we Wrocławiu (XIII - XV w.)

	Mężczyźni	Kobiety	Razem	
kompletne szkielety	21	12	33	
czaszki	14	9	23	
— cranium*	18	17	35	
— calvarium*	8	1	9	
— calvaria*	6	—	6	
— calotta*	3	3	6	
szkielety bez czaszek	21	14	35	

* łącznie z czaszkami pochodzącymi z kompletnych szkieletów.

* Materiał wydobyty przez doc. Brunona Miszkiewicza z Zakładu Antropologii PAN we Wrocławiu.

Rys. 1. Fragment planu kościoła św. Jakuba — ułożenie grobów. Linią kropkowaną oznaczono szkielety z cmentarza I budowlę kościoła, przerywaną — z II, ciągłą — z III budowli kościoła

Rys. 2. Ułożenie szkieletów w jamach grobowych w kościele św. Jakuba we Wrocławiu

Groby, ułożone w trzech poziomach stratygraficznych, odpowiadają trzem kolejnym budowlom kościoła (rys. 1). Ogółem wyeksplorowano 97 grobów, w tym:

a) 8 grobów pochodzi z cmentarza I budowli kościoła — wewnątrz zachodniej wieży 3 i na polu cmentarnym na zewnątrz murów 5; czas użytkowania cmentarza określono na lata 1240 do 1256;

b) 10 grobów należy do cmentarza II budowli kościoła, na zewnątrz jego zachodniej ściany i datowanych jest od 1256 do 3 tercji XIII w.;

c) 79 grobów wydobyto z cmentarza wewnątrz murów III budowli kościoła; pochodzą one z okresu od 3 tercji XIII w. do końca wieku XV.

Głębokość zalegania grobów, mierzona od posadzki III budowli, wahała się w granicach:

- dla cmentarza I budowli 238 - 305 cm
- dla cmentarza II budowli 270 - 315 cm
- dla cmentarza III budowli 160 - 235 cm.

W związku z określeniem głębokości od posadzki III budowli kościoła, nie można dopatrywać się zależności między głębokością pochówków i datowaniem.

Szkielety w większości ułożone były w osi wschód-zachód i skierowane czaszkami ku zachodowi (rys. 2), z wyjątkiem dwóch, których czaszki zwrócone były ku wschodowi (z III budowli). Ułożenie kończyn górnych szkieletów było zróżnicowane: najczęściej szkieletów z I i II budowli miało lewą kończynę ułożoną wzdłuż tułowia, z III natomiast — obie kończyny górne złożone na miednicy.

Liczebność szkieletów nadających się do opracowania antropologicznego jest mniejsza niż wynikałoby to z liczby wydobytych kości i wynosi 56 czaszek i 68 szkieletów postkranialnych. Część czaszek wymagała sklejenia przed dokonaniem pomiarów, a niektóre były silnie zniekształcone pod wpływem ucisku wywołanego przez warstwę gruzu i ziemi i w związku z tym nie nadawały się do mierzenia. Stan zachowania materiału przedstawia tab. 1.

Dla wszystkich odkrytych szkieletów określono wiek osobniczy (tab. 2); mierzono i analizowano wszystkie szkielety od wieku *juvenis*.

Czaszki i kości szkieletu postkranialnego mierzono techniką R. Martina [1957] i analizowano przy zastosowaniu prostych metod statystycznych (średnia arytmetyczna, odchylenie standardowe, błąd standardowy średniej, kryterium Johansena, wskaźnik odchylenia względnego Molli-sona).

Dla bezwzględnych cech pomiarowych czaszek męskich i żeńskich wartości średnich arytmetycznych są zbliżone do tych, jakie uzyskano dla czaszek z cmentarza przy kościele św. Krzysztofa (XV - XVII w.) [Krupiński 1982], jak również dla czaszek z cmentarza przy ul. Podwale we Wrocławiu (XVI - XVII w.) [Gralla, Krupiński 1966] (tab. 3). Wartości średnich wskaźnika głównego są typowe dla populacji krótkogłowych. Bardzo charakterystyczną cechą tego zespołu czaszek jest nieco większa długość czaszek żeńskich niż męskich. Twarze są szerokie, zwłaszcza u mężczyzn. Nosy są średnio szerokie (szersze w cza-

Tabela 2. Wiek osobniczy szkieletów męskich i żeńskich z kościoła św. Jakuba we Wrocławiu (XIII - XV w.).

Wiek	Mężczyźni	Kobiety	Razem	Procent
<i>infans I</i>	—	—	4	4,2
<i>infans II</i>	—	—	2	2,1
<i>juvenis</i>	3	2	5	5,1
<i>adultus</i>	18	12	30	30,9
<i>maturus</i>	11	5	16	16,6
<i>senilis</i>	3	2	5	5,1
nieokreślony	—	—	35	36,0
razem	35	21	97	100,0

Tabela 3. Charakterystyki statystyczne cech pomiarowych czaszek męskich i żeńskich z kościoła św. Jakuba we Wrocławiu (XIII - XV w.)

Cecha [nr wg Martina]	Mężczyźni				Kobiety			
	<i>N</i>	\bar{x}	$E_{\bar{x}}$	<i>s</i>	<i>N</i>	\bar{x}	$E_{\bar{x}}$	<i>s</i>
<i>g - op</i> [1]	31	181,0	0,9	5,0	18	174,4	1,6	6,7
<i>n - b</i> [29]	34	110,1	0,8	4,5	21	106,3	0,9	4,1
<i>b - l</i> [30]	33	109,7	1,1	7,0	20	106,3	1,2	5,5
<i>l - i</i> [31a]	33	63,3	1,2	8,1	19	60,8	2,2	9,4
<i>l - o</i> [31]	33	96,4	1,0	5,5	18	95,0	1,6	6,7
<i>i - o</i> [31b]	34	47,8	1,0	5,7	18	46,6	2,2	9,2
<i>ba - o</i> [7]	31	34,8	0,5	2,9	19	34,3	0,5	2,3
<i>ba - b</i> [17]	30	139,7	0,7	3,6	20	126,8	1,4	6,1
<i>eu - eu</i> [8]	31	151,1	1,2	6,7	21	148,3	1,9	8,9
szer. otworu potylicz- nego [16]	32	29,6	0,4	2,4	18	29,4	0,6	2,5
obwód poziomy [23]	27	523,6	2,9	15,2	19	507,4	4,4	19,0
łuk <i>n - o</i> [25]	32	370,6	2,4	13,6	18	358,2	3,8	15,5
łuk <i>n - b</i> [26]	33	127,7	0,9	5,2	21	121,7	1,2	5,6
łuk <i>b - l</i> [27]	33	124,4	1,5	8,7	20	119,7	1,6	7,3
łuk <i>l - i</i> [28 _I]	32	67,4	1,7	9,3	19	66,0	2,7	11,9
łuk <i>i - o</i> [28 _{II}]	33	50,6	1,1	6,3	18	48,7	1,4	5,8
pojemność [38]	21	1494,1	25,3	116,0	18	1375,0	41,8	150,5
<i>n - gn</i> [47]	17	116,0	2,1	8,6	17	109,1	1,8	7,4
<i>n - pr</i> [48]	26	65,5	1,1	5,5	18	62,8	1,7	4,8
<i>n - ns</i> [55]	25	49,6	0,8	3,9	18	48,8	0,9	3,6
<i>zy - zy</i> [45]	27	135,5	1,5	8,0	17	126,8	1,7	6,9
<i>mf - ek</i> [51]	25	41,5	0,3	1,7	16	39,8	0,6	2,2
wysokość oczodołu [29]	29	33,3	0,4	2,2	16	33,9	0,6	2,3
szer. otworu gruszkowatego [54]	25	24,7	0,4	2,0	18	24,3	0,4	1,5

Tabela 4. Charakterystyki statystyczne wskaźników czaszek męskich i żeńskich z kościoła św. Jakuba we Wrocławiu (XIII - XV w.)

Wskaźnik	Mężczyźni				Kobiety				
	<i>N</i>	\bar{x}	$E_{\bar{x}}$	<i>s</i>	<i>N</i>	\bar{x}	\bar{x}^*	$E_{\bar{x}}$	<i>s</i>
szerokościowo-długościowy	30	83,4	0,7	4,1	18	83,2	82,3	1,2	4,9
górnopowierzchniowy	25	48,4	0,6	3,1	17	50,0	50,2	0,9	3,5
nosa	24	49,5	1,1	5,3	18	50,1	49,1	1,0	4,3
oczodołu	25	79,0	0,9	4,3	16	83,5	81,1	1,6	6,2
wysokościowy średni	28	81,4	0,6	3,0	18	79,5	79,9	1,0	4,2

* po transpozycji

szkach żeńskich), średnie są również oczodoły, nieco wyższe i bardziej okrągłe w czaszkach kobiet. Czaszki są niskie, zwłaszcza u płci żeńskiej (tab. 4).

Cechy ilorazowe analizowanych czaszek nie odbiegają od cech czaszek z kościoła św. Idziego (XI - XIII w.), św. Krzysztofa (XV - XVII w.), z cmentarza przy ul. Szewskiej (XV - XVII w.) [Krupiński 1982], z cmentarza przy ul. Podwale (XVI - XVII w.) [Gralla, Krupiński 1966] i z Ostrowia Tumskiego (XVI - XVIII w.) [Miszkievicz 1974].

W celu porównania z innymi materiałami, opracowanymi tą metodą,

Tabela 5. Porównanie składów rasowych czaszek z Wrocławia od XI do XVIII wieku

Seria*	Płeć	Elementy rasowe w %					Skład rasowy
		a	e	h	l	p	
Kościół św. Idziego	m	18	3	70	7	2	HH
(XI - XII w.)	ż	7	1	89	2	1	HH
Kościół św. Krzysztofa	m	19	5	35	36	5	LH
(XV - XVII w.)	ż	19	5	38	32	5	HL
ul. Szewska	m	25	8	50	13	4	Ha
(XV - XVII w.)	ż	—	—	—	—	—	—
ul. Podwale	m	21	6	36	32	5	HI
(XVI - XVII w.)	ż	20	5	41	29	5	HI
Ostrów Tumski	m	23	8	50	14	5	Ha
(XVI - XVIII w.)	ż	21	4	39	33	3	HI
Kościół św. Jakuba	m	11	5	26	52	6	Lh
(XIII - XV w.)	ż	24	6	35	30	5	HI

* serie 1, 2 i 3 - Krupiński [1982], 4 - Gralla i Krupiński [1966], 5 - Miszkiewicz [1974], 6 - dane własne

Tabela 6. Średnie wartości wskaźników wysklepienia kości czołowej, ciemieniowej i potylicznej czaszek z kościoła św. Jakuba we Wrocławiu (XIII - XV w.)

Płeć	Wskaźnik			
	$\frac{n-b}{\text{łuk } n-b}$	$\frac{b-l}{\text{łuk } b-l}$	$\frac{l-i}{\text{łuk } l-i}$	$\frac{i-o}{\text{łuk } i-o}$
	męska	86,2	88,2	93,9
żeńską	87,3	88,8	92,1	95,8

obliczono skład rasowy czaszek [Wanke 1955, Kóčka 1958] na podstawie wartości średnich arytmetycznych pięciu wskaźników i zestawiono z innymi seriami czaszek wrocławskich (tab. 5). Czaszki męskie z kościoła św. Jakuba określono jako laponoidalno-armenoidalne (Lh), żeńskie — jako armenoidalno-laponoidalne (HI).

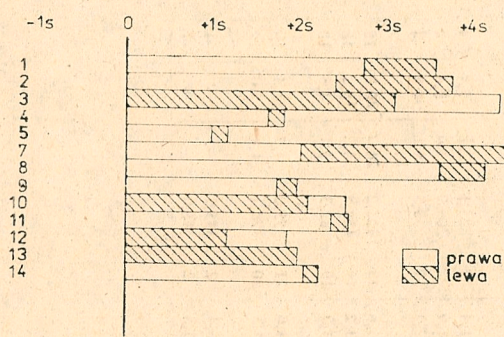
Analizowano także wysklepienie kości czaszek męskich i żeńskich na podstawie stosunku cięciw do pomiarów łukowych. Okazało się, że kości czołowe, ciemieniowe i potyliczne silniej wysklepienie są w czaszkach żeńskich (tab. 6).

Tabela 7. Charakterystyki statystyczne bezwzględnych cech pomiarowych kości długich męskich i żeńskich szkieletów z kościoła św. Jakuba we Wrocławiu (XIII–XVw.)

Pomiar [nr wg Martina]	Mężczyźni								Kobiety								Wskaźnik względnego odchylenia Mollisona	
	prawa				lewa				prawa				lewa				prawe	lewe
	N	\bar{x}	$E_{\bar{x}}$	s	N	\bar{x}	$E_{\bar{x}}$	s	N	\bar{x}	$E_{\bar{x}}$	s	N	\bar{x}	$E_{\bar{x}}$	s		
Kość ramienna																		
– długość [1]	17	335,2	2,9	12,0	12	332,4	3,2	11,2	18	305,6	2,6	10,8	13	299,0	2,6	9,5	274	353
– obwód [7]	17	68,1	1,1	4,7	12	67,8	0,4	1,5	18	57,1	1,1	4,4	13	56,0	1,6	5,7	251	208
Kość łokciowa																		
– długość [1]	10	272,5	2,4	7,6	12	271,2	3,3	11,4	9	244,2	3,9	11,8	6	237,0	3,7	9,2	240	373
– długość fizjologiczna [2]	10	238,7	2,0	6,4	14	238,4	2,8	10,1	9	216,5	3,7	11,1	7	208,4	2,6	7,0	201	432
– obwód [3]	11	43,2	0,8	2,7	13	41,1	0,7	2,6	9	35,2	1,3	3,4	7	34,8	0,9	2,5	237	255
Kość promieniowa																		
– długość [1]	14	254,9	3,0	11,1	10	253,0	3,6	11,4	7	223,1	2,8	7,4	4	225,9	4,4	8,9	426	306
– długość fizjologiczna [2]	13	240,1	2,8	9,9	11	246,1	3,6	11,9	7	209,9	3,2	8,4	4	215,8	3,7	7,4	360	410
– obwód [3]	12	46,3	0,8	2,6	11	45,7	0,7	2,3	7	38,5	1,6	4,3	4	40,5	2,2	4,5	183	117
Kość udowa																		
– długość [1]	29	461,4	4,7	25,1	21	464,5	4,7	21,6	19	428,2	24,7	20,5	18	425,6	5,2	21,5	162	181
– długość naturalna [2]	29	456,2	4,7	25,4	22	460,9	5,0	23,2	19	424,5	4,2	18,1	18	423,4	4,9	20,2	175	187
– obwód [8]	28	91,9	1,0	5,1	23	92,1	0,9	4,3	19	82,3	1,1	4,8	18	81,4	1,3	5,4	198	198
Kość piszczelowa																		
– długość [1]	24	376,2	5,0	24,4	20	377,5	5,4	24,0	21	355,0	4,7	21,4	19	355,6	4,3	18,9	99	116
– obwód [10b]	23	88,4	0,9	4,4	20	88,0	1,0	4,3	20	78,1	1,1	5,0	19	78,2	1,0	4,4	205	221
Kość strzałkowa																		
– długość [1]	5	361,0	6,2	13,8	8	359,5	5,8	16,4	2	345,5	–	–	4	339,5	–	–	–	–
– obwód [4a]	5	39,1	1,3	2,9	8	41,3	1,3	3,8	2	41,0	–	–	4	33,0	–	–	–	–

Różnice między stronami ciała w rozmiarach kości długich, tzw. „asymetria na krzyż”, to znaczy na ogół większe, zarówno pod względem obwodów jak i długości, kości prawej kończyny górnej i lewej dolnej, występują tylko w szkieletach męskich, co jest zgodne z wcześniejszymi spostrzeżeniami innych autorów [Martin 1957]. Różnice te, badane przy zastosowaniu kryterium Johansena, okazały się jednak nieistotne (tab. 7).

Dymorfizm płciowy kości długich jest wyraźny, szczególnie w lewych kościach (tab. 7, rys. 3).

Ryc. 3. Dymorfizm płciowy cech pomiarowych kości długich szkieletów z kościoła św. Jakuba. Kolejność cech — w tab. 7.

Masywność kości badanych szkieletów jest niewielka, co świadczy o smukłej budowie, a tym samym zapewne miejskim pochodzeniu osobników pochowanych w kościele św. Jakuba (tab. 8). Masywność ta nie odbiega od uzyskanej dla szczątków z kościoła św. Idziego i św. Krzy-

Tabela 8. Wskaźniki masywności kości długich szkieletów z kościoła św. Jakuba we Wrocławiu

Wskaźnik masywności	Prawe				Lewe			
	<i>N</i>	\bar{x}	$E_{\bar{x}}$	<i>s</i>	<i>N</i>	\bar{x}	$E_{\bar{x}}$	<i>s</i>
mężczyźni								
Kość ramienna	17	20,6	0,4	1,8	12	20,4	0,2	0,7
łokciowa	10	17,9	0,3	1,2	13	17,2	0,4	1,3
promieniowa	12	19,5	0,4	1,3	11	18,9	0,3	1,1
udowa	30	20,1	0,2	0,9	21	20,8	0,2	1,0
piszczelowa	24	23,5	0,3	1,4	19	23,5	0,3	1,5
strzałkowa	6	10,9	0,5	1,2	7	11,7	0,5	1,3
kobiety								
Kość ramienna	18	18,8	0,3	1,3	13	18,8	0,4	1,6
łokciowa	8	16,9	0,4	1,1	8	16,26	0,5	1,5
promieniowa	7	18,3	0,8	2,2	4	18,7	0,9	1,7
udowa	20	19,5	0,3	1,5	19	19,24	0,4	1,6
piszczelowa	19	22,1	0,4	1,6	18	22,4	0,4	1,4
strzałkowa	2	11,2	—	—	3	11,0	—	—

sztofa [Krupiński 1982]; podobnie mała jest masywność kości z Ostrowia Tumskiego [Miszkievicz 1974].

Wysokość ciała osobników z kościoła św. Jakuba, badana metodą Manouvriera [Godycki 1956] jest charakterystyczna dla ludności Wrocławia z okresu od XI do XVIII w. (tab. 9).

Tabela 9. Zestawienie wartości średnich arytmetycznych wysokości ciała serii szkieletów z Wrocławia XI - XVIII w.

Seria	Wysokość ciała		Autor
	mężczyźni	kobiety	
Kościół św. Idziego (XI - XIII w.)	166,6	157,7	Krupiński [1982]
Kościół św. Krzysztofa (XV - XVII w.)	168,6	158,8	Krupiński [1982]
Ostrów Tumski (XVI - XVII w.)	166,6	157,8	Miszkievicz [1974]
Kościół św. Jakuba (XIII - XV w.)	167,6	157,8	badania własne

Podsumowując można stwierdzić, że szkielety z kościoła św. Jakuba, datowane od XIII do XV w., są bardzo zbliżone we wszystkich cechach do innych serii wrocławskich, co wydaje się świadczyć o jednolitości środowiska miejskiego Wrocławia w okresie od XI do XVIII wieku.

PISMIENNICTWO

- Czerwiński J. i in., 1978, *Wrocław, jego dzieje i kultura*. Wyd. I, Warszawa.
- Godycki M., 1956, *Zarys antropometrii*, Warszawa.
- Gralla G., T. Krupiński, 1966, *Badania antropologiczne czaszek z Wrocławia (XIV - XVII w.)*. Przegł. Antr., 32, 230.
- Kóčka W., 1958, *Zagadnienie etnogenezy ludów Europy*. Mat. i Prace Antr., 22, 1-296.
- Krupiński T., 1982, *Szcątki kostne z kościoła św. Idziego (XI - XIII w.) i cmentarzysk przy kościele św. Krzysztofa (XV - XVII w.) i przy ul. Szewskiej (XV - XVII w.) we Wrocławiu*. Maszynopis, Zakł. Antropologii Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Lasota C., 1979, *Kościół Franciszkanów św. Jakuba we Wrocławiu*. Maszynopis.
- Martin R., 1957, *Lehrbuch der Anthropologie*. Wyd. III, Stuttgart.
- Miszkievicz B., 1974, *Analiza antropologiczna materiałów kostnych z Ostrowia Tumskiego (Katedra Wrocławska) z XV - XVIII w.*, Mat. i Prace Antr., 88, 95.
- Wańke A., 1955, *Indywidualne określenia taksonomiczne*. Przegł. Antr., 21, 968.

HUMAN SKELETAL REMAINS FROM ST. JACOB CHURCH IN WROCLAW
(13TH - 15TH C.)

by BARBARA KWIATKOWSKA

Skeletal remains originate from 97 graves dated at Middle Ages (13th - 15th c.). Skulls are short and low with broad faces medium breadth noses and intermediately high orbits (table 6) showing prevalence of the laponoid (l) and the armenoid (h) racial elements over the others (table 7). Long bones of the skeletons studied show the cross-over asymmetry (table 10), they are gracile that may be an indication of the fact that they belonged to city dwellers (table 12). Estimated body height was 167.6 cm for males and 157.4 cm for females. From the study of skeletal remains it may be concluded that people buried at St. Jacob church were similar to those buried at other cemeteries of Wroclaw city (tables 7, 13).